

ПЪТЯТ НА КРИТИКА

(БОРИС ДЕЛЧЕВ НА 60 ГОДИНИ)

Йордан Василев

Преди около 20 години Борис Делчев написа статия за повестта „Земя“ и постави заглавие „Мъките на реалиста“. Без може би да подозира доколко това е валидно за самия него, критикът тогава подчерта: „Майсторите на изящни творби трябва понякога да се борят със собствените си увлечения, със собствените си предпочитания и схващания за света, за да постигнат художествена убедителност. Тези спотаени вътрешни мъки на твореца, много пъти недостъпни за окоето на обикновения ценител, са написаната творческа драма на повечето от големите писатели на миналото.“ Статията завършва с думите: „Ето защо, може да се каже, че повестта „Земя“ е ключ за проникване към идейната и творческа същност на Елин Пелин.“ Сега, когато Борис Делчев навършва 60 години, се питам — коя от досегашните му книги най-ярко говори за своя автор? Всяка негова творба разкрива черти от личността на критика. Още със своя дебют „Литературни въпроси“ (1941, издание на книжарница „Нов свят“) той изяви своето политическо верую, а с голяма част от статиите в книгата „Мъките на реалиста“ (1954) показва, че твърдо следва линията на своите убеждения. Заглавието на една друга книга „С любов и ненавист“ (1958) напомня за темперамента на критика. А може би двата сборника — избраните произведения „Творци и книги“ (1960) и „Литература — изкуство — критика“ (1966), където са включени изказвания по въпросите на литературата, изобразителното изкуство и критиката — представят Борис Делчев най-добре, най-ясно очертават неговия творчески профил? Мисля, че най-характерната книга на този наш авторитетен критик е „Познавах тези хора“ (1968). Тя най-добре би могла да помогне за разбиране на целия му път в литературата, тя е ключът, за който споменава Делчев в статията, посветена на Елин Пелин. Тази книга има точно жанрово определение — мемоарни очерци, но тя е родена от самопознанието. Въпреки старанието на автора да се постави в сянка, наред с образите на Полянов, Елин Пелин, Балабанов, Георги Райчев, Владимир Василев, Николай Лилиев, Хрелков, Гьончо Белев, Петканов, Елюар се промъкват белезите на неговата интелектуална съдба и всички очерци до известна степен се превръщат в неини отражения. В този разнороден букет от имена съжителствуват представители на противоположни направления, стилове, идейни течения. Но най-интересните страници са посветени на хора и проблеми от развитието на марксистическата мисъл у нас от средата на 30-те години насам. В проследяването и анализирането на поведението, нрава, възгледите на неговите „герои“ се проявява и еволюцията в позициите и разбиранията на самия автор, на човек склонен към толерантност, а в началото на формирането си попаднал в плен на сектантството.

С тази своя книга Борис Делчев поставя пред себе си и пред читателите си въпроси, които бавно са назрявали в съзнанието му и по този начин дава възможност да се погледне от нов ъгъл към цялото му творчество, към пътя на един интелектуалец, свързан кръвно с развитието на марксистическата общественна мисъл у нас през последните четири десетилетия. Всъщност това са въпроси, които отдавна дирят отговор. Формирането на българската интелигенция — социални резервоари, източници на хуманизма, образци на житейско поведение, контакти със световната култура, канали за влияние и връзки с народа и т. н. — е феномен със съществено значение за разгадаването на някои национални качества. Създаването, нарастването и въздействието на марксистическата интелигенция в обществения живот, отношенията ѝ с другите прослойки, преливанията, нюансите в характеристиката на групи дейци или отделни личности имат своя история, почти неизследвана досега. А това са важни фактори — не толкова за миналото, колкото за настоящето и бъдещето.

Изповедният дух, атмосферата на ирония и преди всичко самоирония — това е обединяващото звено, което отделя стила на книгата от мемоарната описателност, но същевременно е и мост към проникване в скритата драма на критика, към неговите мъки за освобождаване от сковаността в разбиранията му за изкуството. Тази творба на Борис Делчев ми разкри много повече неговите качества като критик, показва личността му по-ясно, отколкото който и да е от досегашните му сборници със статии, макар че привидно там имаше по-голям простор за проява на артистичността, на предпочитанията. Много страници от тази книга ме връщаха назад, напомняха ми за годините, когато той е правел първите си стъпки в литературата. И пред очите ми все изникваше един курioз, който срещнах в „РЛФ“ при запознаването ми с цялото течение на този стар войник на партийната книжнина. Някъде във втората годишнина прочетох следното категорично заключение: „В брой 31 в една бележка за книгите на А. Далчев и Л. Станчев др. В. В. пише „те са талантливо написани“, като че ли задачата на марксистическата критика е да открива талантливо написаните книги“. Нарекох тази фраза курioз и вече с това показвах, че не гледам на нея сериозно. Посочих я не толкова като характеристика на времето, когато се е формирал един млад критик, навършил сега 60 години. В тези случайно срещнати думи е скрит до известна степен възелът на драмата, на тези мъки на критика. В цялата своя дългогодишна дейност той е бил защитник на пратийните принципи и когато в даден момент се е налагало да спори със свои колеги, които също са изхождали от тях, това е пораждало силно вътрешно напрежение.

Тъкмо в среда със сектантски предразсъдъци започва литературната си дейност Борис Делчев. Източниците на сектантството у нас все още не са достатъчно осветлени. Струва ми се, че освен посочваните причини, има и някои социално-психологически фактори, които са специфични. У някои среди сектантството се яви като реакция на еснафската стихия на българина, на склонността му към материалното, към притежанието, към буржоазното средно съществуване на близките и дребни цели. Но то не може да стане друго, освен едно нейно превъплъщение, промяна на знаци, но не на стойности и на същности. Остана склонността към самозатваряне в кръга на тесния интерес, без да се проникне в широтата на класовите задачи, остана склонността към нравствена ограниченост, към преклонение пред догмата и т. н. Разбира се, сектантството притежава много други качества, които имат съвсем друга основа. Достатъчно е да се спомене за жертвоготовността, така далечна за еснафа, за средните класи. Но не може да не се забележи, че ограничеността лежи в основата на двете явления.

В своето творчество Борис Делчев отразява преодоляването на сектантството. Критикът бързо се приближи до реалната стойност на човешките дела и до многостранното марксистическо разбиране за изкуството. Особено забележим стана този

процес у него, както и в цялата наша култура, след 1956 година. Но за разлика от мнозина други, натурата на критика беше започнала своето саморазвитие отдавна и получи само нов тласък от обществените условия. Извървял самият той дълъг път на мъчително преодоляване на схематизма и опростените представи за изкуството, Борис Делчев предложи на читателите книгата си „Познавах тези хора“ не толкова като мемоари, колкото като изповед. Стремейки се да намери фермента на личността, когато пише за другите, за себе си той запазва повече укори и самокритични бележки. Той често съпоставя амбициите, надеждите с техните резултати, сравнява младостта със зрелите години на творците и се стреми да види в исторически план заблудите на поколението върху терена на своята съдба. В критическите си очерци, статии, рецензии преди той не винаги успяваше да обхване така многостранно личността на твореца. Често пъти не това беше и неговата задача. Но в „Познавах тези хора“ са разрушени всякакви схематични рамки, в тази книга се откриват усмихнати или тъжни лица на живи хора. Фанатизмът слага черни очила, познанието все пак води към хуманизма.

Една от основните черти в дейността на Борис Делчев е обществената ангажираност. По своя път в литературата критикът неведнъж е грешил, но никога не е бил обществено равнодушен, всеки негов жест е искрена проява на участие. Струва ми се, че без да се възприеме така неговата дейност, трудно може да се прецени нейната същина и стойност. Концепцията на критика за изкуството търпи дълго и мъчително развитие, защото още при своето формиране тя влиза в противоречие с неговия възторг от художествената творба, с темперамента и вкуса му.

Сборникът „Творци и книги“, излязъл точно преди десет години, беше равностойна на критика. Като включи някои от най-ранните си статии, писани преди войната, той отбеляза началото на своя път, без да скрие следите на младежка наивност. Тогава всички писатели извън кръга на партийните автори, бяха смятани за представители на официалната, буржоазна линия в изкуството. В края на 30-те години и Борис Делчев пишеше за „литературата, която си отива“, като причисляваше към нея и . . . Йордан Йовков. Тази лекомислена фраза е от рецензия за романа „Чифликът край границата“. В сборника „Творци и книги“ Делчев помести някои от своите най-сполучливи статии от различни години. В отчета пред читателите и пред себе си критикът показва с достойнство заблудите си и непрестанните си усилия да се освободи от тях. Всеки, който е запознат отблизо с развитието на нашата марксистическа критика през последните четири десетилетия, не може да не забележи, че Борис Делчев е между авторите с подчертано уважение към изкуството и едновременно с това има неразколебано съзнание за неговите обществени функции. Той непрестанно се стреми към яснота на мисълта и елегантност на стила. Той е един от първите, които решително се изтръгнаха от догматичната мъгла и схоластичното тесногърдие. При това той не загуби своя критически нерв, интереса си към живия поток на литературното всекидневие. За разлика от критици като Георги Канев, Пантелей Зарев, Петър Динев, с които почти едновременно навлезе в литературните битки, той не прояви особен интерес към проучвания с исторически характер. В книгите му няма да намерите много статии за писатели от миналото. Неговият предговор към стиховете на Димитър Бояджиев има повече критически и полемичен характер, той не е литературна история. Борис Делчев не прояви никаква склонност и към теоретични наблюдения, към обобщения за хода на литературния процес. В своя хубав очерк, поместен като предговор към книгата „Творци и книги“ преди десет години, Здравко Петров отбеляза: „Борис Делчев още не е минал към по-големи критически обобщения.“ Но тази констатация, която има характер на пожелание, е неуместно отправена към критик като Борис Делчев, защото той въобще не се стреми към широки обобщения. Неговата сила е в конкретното наблюдение, в анализа, в артистично хвърлената лаконична характеристика.

Участието му в литературния живот винаги е било плод на обществени възприятия и на желанието активно да влияе при формирането на общественото мнение. Затова той никога не прояви високомерие към рецензията и е един от нейните най-добри майстори у нас в продължение на дълги години. Не само това, той не се отказва и от други жанрове, които могат са бъдат отнесени към чистата публицистика. През 1953 г. той издаде книгата „Франция — окупирана и не“, а три години по-късно — „Зад шест морета“, която определи като „хроника на едно пътуване“. За да се доближим до неговата интересна фигура в нашия интелектуален живот, трябва да си припомним още толкова разнообразни прояви, с които активно участва в изграждането на нашата социалистическа култура: съставител на антология „Български революционни поети“ (1945), редактор на стихотворенията на Вапцаров през 1950 г., на първото по-пълно издание на съчиненията на Пенчо Славейков след Девети септември в шест тома през 1958 г., един от инициаторите и редакторите на изключително интересната и полезна поредица от спомени за нашите най-големи писатели, статии за Иван Милев, Найден Петков, Пикасо, Ренато Гутузо и др.

През 1966 г. излезе сборникът „Литература — изкуство — критика“. С него Борис Делчев като че ли искаше да даде отчет пред читателите си за своето гражданско поведение. В сборника са поместени и някои статии, които привидно нямат особени литературни достойнства, за да се изваждат от страниците на стари списания и вестници и да се напомня за тях. Те наистина са документи за миналото, но въздействуват пряко и в днешния литературен процес. С тях активният общественик напомня, че паметта ни за невинаги безкористни грешки в миналото не трябва да бъде къса и че снизходителността на обществото нерядко има тежки последици. През 1956 г. критикът задаваше въпроса защо не са включени в антология на българската поезия автори като Михайловски, Лилиев, Траянов, Далчев. Сега вече всеки от тях получи заслуженото внимание и признание от критиката и писателския кръг и подобно късогледство ни изглежда неповторимо.

Като допълнение към отчет пред публиката могат да се приемат и нестелвите загатвания на автора за неговата служебна кариера, направени в книгата „Познавах тези хора“. Непосредствено след Девети септември 1944 г. Делчев е бил редактор във вестник „Литературен фронт“, след това — заместник-завеждащ отдел в Централния комитет на партията, културен аташе в Париж, главен редактор на издателство „Български писател“. Сега той работи като редактор на отдела за критика в същото издателство.

Когато се пише за Борис Делчев, много често се налага да се споменава за читателите. Той е от тези автори, които се стремят към близост със своята публика, държат сметка за адресанта на творбите си. В това се проявява още веднъж школата, през която критикът минава на младини — закалката на партийния печат. В много от рецензиите си той направо говори от името на читателя и предявява изисквания към писателите. Борис Делчев не се разграничава от публиката, не отвръща с презрение поглед от актуалните задачи. Той е от критиците, които се чувствуват най-добре в непрестанните сблъсквания на идейната борба, в потока на културния живот. Особен афинитет имаше Делчев към проявите на младата ни поезия. Почти няма по-интересна изява на ново име, която да не е отбелязана и приветствувана от него. Той написа рецензии за първите книги на Иван Радоев, Първан Стефанов, Усин Керим, Анастас Стоянов, Башев, Левчев, Марко Ганчев, Караангов, Дамян Дамянов, а в прегледи за 1958—1961 г. изтъкна качества на млади автори, които вече заеха място в съвременната българска поезия — Константин Павлов, Михаил Берберов, Александър Миланов, Слав Хр. Караславов, Иван Динков и др. Близкото участие в литературния процес, интересът към младите творци е белег на родения критик, който жадува да открие кълновете на бъдещите големи постижения, който бърза да се намеси и д от-

страни посредствеността от литературното поле.

След двете представителни книги, продуктивността и активността на Борис Делчев, един от най-дейните критици от 1935 година насам, в последното десетилетие започна забележимо да спада. Освен други причини за оттегляне от битките на културното всекидневие, вероятно това е и последица от усложняването на погледа за изкуството, повишаване на изискванията към съвременната литературна продукция и към собствените творби. Това изглежда стана пауза на съсредоточаване, на внимателно анализиране на склонностите, на преоценки. Двата сборника — „Творци и книги“ и „Литература — изкуство — критика“ — започват да придобиват след продължителното мълчание на критика все по-многозначителен смисъл за неговото развитие. Те показаха, че е завършен един етап от духовната биография на цяло поколение. Книгата „Познавах тези хора“ затвърдява това впечатление. Макар разделена на отделни очерци, тя е твърде цялостна. С нея личността на критика намира своето изясняване и се стреми към изясняване на литературния свят, в който е преминала дейността на няколко писателски поколения. Борис Делчев сега се насочва към синтетичен критико-мемоарен жанр, който му дава възможност със средствата на критката и на белетристиката, на спомените и на документите да постави важни проблеми, да разгледа миналото с оглед настоящето и бъдещето.

Изпод критическото перо на Делчев в продължение на четвърт век излязоха редица статии и литературни портрети за интересни поети и писатели. Книгата „Родени между две войни“ (1963), една от най-цялостните негови творби, включва очерци за Цветан Спасов, Ханчев, Божидар Божилов, Геров, Радоев и Вутимски. Това поколение му е близко и той написа за други негови представители проникновени статии — „Трима от едно поколение“, „Един поет търси брод към реализма“ и др., където направи точни характеристики на Богомил Райнов, Валери Петров, Божидар Божилов, Иван Пейчев. Но за Борис Делчев трудно може да се приложи определението „критик с тясно амплуа“. Той посвети внимание на творци с различен наторел, израснали, изявени при съвършено различни условия, от Елин Пелин и Радевски до Радой Ралин, Симеон Султанов и Джагаров.

Последните пет десетилетия обогатиха нашата литература повече с личности, отколкото с произведения. Условието в нашата нация като че ли стимулира акумулацията, натрупванията и все с нещо пречат за осъществяване докрай в изкуството. За да се получи представа за истинския мащаб на някои от творците, трябва да се познават не само загатнатите им възможности в словото, а и цялата им дейност, незаписаните мисли, неизвършените подвизи, за които те са били готови. Да се види драмата на ярки хора, да се проникне в нейната същност, може би е предпоставка за раждането на нови големи личности, които вече ще преодолеят ограничеността и ограниченията на времето си. Не само стремешът към преоценка на критически заблудити от миналото е родил книгата „Познавах тези хора“. Борис Делчев сочи обективните обстоятелства, но се вглежда и в противоречивите сили, скрити вътре в самия човек. Съвременен характеристиките, които предлага Борис Делчев, носят белезите на игривия и ясен френски маниер, те не са наивни, нито злобни, почти всякога са точни и всякога са далеч от компримиса.

Във всички книги на Борис Делчев се усеща духът на литературна треска, бацилът на изкуството, интензивно участие в културните домогвания на нацията. Този пламенен критик и активен общественик, който посвети четири десетилетия от живота си на литературата и изкуството, както и да го упрекваме за известно откъсване от текущата борба в последните години, е между най-ревностните борци за високи изисквания. Достигнал своята творческа зрелост, очакваме от него още хубави книги, които разкриват сложните процеси в нашия културен живот от миналото и настоящето.